

Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)

Memory Box: An Experiment in Urban Collective Memory

Tuba DOĞU,¹ Melis VARKAL DELİGÖZ²

ÖZ

Kentsel tasarımda kullanıcı katılımına verilen önem son yıllarda tüm dünyada artış göstermektedir. Türkiye’de de gerek yerel yönetimlerin teşviği, gerekse sivil inisiyatifler ve mahalle örgütlenmeleriyle kentsel mekânların şekillenmesini gözlemlemek mümkündür. Buradan yola çıkan bu çalışma, 1960’lardan bu yana İzmir Güzelyalı’da yer alan bir kültür mekânının mahalleli eliyle dönüşümünü inceler. Sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yöntem önerisi sunar ve mahallelinin ne denli etkin olduğunu okumak adına bir hatırlama süreci kurgular. Bu kurgu, kolektif bellek üzerinden kamusal bir yerleştirme olup, anlatılar ardındaki kolektif motivasyonu inceler. Amaç, geçmişini günümüzde okuyarak, kentsel mekânlarda yeni sivil eylemlere ışık tutmaktır.

Anahtar sözcükler: Belleğin küratörlüğü; katılımcı tasarım; kentsel bellek; kolektif bellek.

ABSTRACT

Worldwide, attention to user participation in shaping urban environments has grown in recent years. In Turkey it can be seen in the efforts of local authorities, civil initiatives and neighborhood organizations. This study examined the bottom-up transformation of a cultural space that exists in Izmir since the 1960s, in the neighborhood of Güzelyalı. A new technique in oral history studies of simulating and curating a remembering process was proposed to reveal how civic empowerment developed and operated. The process examined the narratives behind collective action through a reading of the collective memory. Re-reading the past in the present can generate new processes of civic engagement and action in urban spaces.

Keywords: Curating memory; participatory design; urban memory; collective memory.

¹İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Doktora Programı, İzmir

²Yaşar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir

Başvuru tarihi: 10 Ağustos 2016 - Kabul tarihi: 19 Eylül 2017

İletişim: Tuba DOĞU. e-posta: tubadogu@gmail.com

Giriş

En yalın haliyle bellek; anlatılara dayalı, yakın ve uzak geçmişe dair anımsamalardır. Mekâna bağlı ve/veya ona dair bir hatırlama eylemidir. Bireyin bir özelliği olarak düşünülebilir, ancak bellek toplumsal bir boyut da taşımaktadır. Çünkü toplumlar, onları oluşturan bireylerin bellekleriyle şekillenir.

Kentsel mekân bağlamında ise bellek, bireyin perspektifinden farklılaşarak toplum tarafından yaratılan kolektif bir olgu olarak karşımıza çıkar. Zira topluluk ve kolektif bellek iki yönlü bir ilişkidir ve biri diğ erinin varlığını koşullandırır.¹ Yer in anımsattıkları, zamanın da taşıdıklarıyla, sözlü ve mekânsal diyaloglar başlatır ve tüm bu diyalogların bütünü kooperasyonlar sonucu kentlileri birleştirmek için güçlü bir araç haline gelebilir. Maurice Halbwachs'ın da belirttiği gibi, kolektif bellek "seçici, sosyal olarak inşa edilen, mekânı kapsayandır – bir toplumun belleği geçmişin yeniden inşasıdır".²

Geçmişin inşası, pasif mevcudiyetinden arınıp mobil bir araç ile nasıl canlanır? Hangi araçlarla bu inşa, kolektif işteğ in bir ürünü haline gelir? Belleğ in kuratörlüğü mümkün müdür; eğer mümkünse, bu süreç nasıl mobil ve kamusal bir performansa dönüşür? Bu soruların ışığında makale, İzmir'de yer alan Güzelyalı Kültür Merkezi özelinde tasarlanan Hafıza Kutusu projesini aktarmaktadır. Projenin fiziksel çıktısı olan 'Kutu', As Sineması'nın 1980'lerde mahallelilerin işbirlikçi ve katılımcı yaklaşımlarıyla Kültür Merkezi'ne dönüştürülmesinin hikâyelerini toplayan mobil bir araç olarak yola çıkmıştır. 6 ayı aşkın süren sözlü tarih çalışmaları sonrasında oluşturulan ve 'Kutu'da mahalleli ile paylaşılan kısa film, yapının katılımcı dönüşüm sürecinin arka planındaki hikâyeleri aktararak bu hikâyelerin mekânsal karşılıklarını ve arşivlerde kaybolmaya yüz tutmuş kültürel ve mekânsal belleği keşfeder.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın iki amacı vardır. Bunlardan ilki bağlama işaret eder ve 1960'lardan bu yana İzmir Güzelyalı'da yer alan bir kültür mekânının mahalleli eliyle dönüşümünü inceler. Mahallelinin ne denli etkin olduğunu okumak adına bir hatırlama süreci kurgular. Amaç, geçmiş günümüzde okuyarak, kentsel mekânlarda yeni sivil eylemlere ışık tutmaktır.

Çalışmanın ikinci amacı ise sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yöntem önerisi sunmaktır. Güzelyalı Kültür Merkezi'nin tarihsel dönüşüm sürecini aktaran verilerin yetersizliği nedeniyle sözlü tarih çalışmaları araştırmanın odağındadır. Araştırma, konvansiyonel sözlü tarih çalışmalarından bilgiyi toplama, tasnif etme ve toplanan bilgiyi görünür kılma açısından farklılaşır. Makale, tarihsel bilgiler ışığında kolektif belleğ in önemine vurgu yaparak Hafıza Kutusu projesi

üzerinden çalışmanın hedeflerini, bu hedeflerin gerçekleştiği bağlamı, araştırma süreçlerini ve sonuç değerlendirmelerini aktarır.

Kolektif Bellek ve Sözlü Tarih

Bellek konusu temel olarak psikoloji alanında çalışılıp araştırılırsa da insana dair bir kavram olduğu için disiplinler arası bir özelliğe sahiptir. Psikoloji, felsefe, sosyoloji, sosyal psikoloji, tarih, siyaset bilimi ve eğitim bilimleri gibi birçok alanda bellek üzerine çeşitli tanımlamalar, farklı yaklaşımlar, araştırmalar ve tartışmalar süregelmektedir. Belleğ in geçmişten bugüne, böyle geniş bir alanda ele alınışını Douwe Draaisma şu sözleriyle açıklar: "19. yüzyılda bellek, kafa bilimcilerin kafa haritalarında bir hücre, Romantik yazarların eserlerinde peyzaj veya labirent, bilinçdışıyla ilgili makalelerde bir maden kuyusu, şiirlerde okyanus derinlikleri, beyin anatomistlerinin rehber kitaplarında nörolojik bir süreç, görsel bellekle ilgili teorilerde fotoğraf levhası olarak karşımıza çıkar".³ 19. yüzyılda oldukça yoğun bir ilgi gören kavramın tartışılıp, açıklanma çabası daha eskilere, Antik Yunan'a kadar gitmektedir.

Kolektif anlamda bakıldığında bellek, Halbwachs'a göre "verili değil, sosyal olarak inşa edilen bir nosyondur".⁴ Bu kapsamda belleğ in, bir topluluğa bağlı olmayı niteleyen bir yanı vardır. Kişinin tek başına, kendi kendine varoluşunun dışında bir grupta, toplulukla olan ilişkisi ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı bakış açısı, ortak değerler dizgesi ile oluşan bir bellek ve hatırlama biçimidir. Michale Schudson da, Halbwachs gibi belleğ in kolektif bir olgu olduğunu ileri sürer: "Bellek toplumsaldır. Toplumsaldır, çünkü öncelikle bireysel insan zihinlerinden çok kurumlarda; kurallar, kanunlar, standartlaşmış uygulamalar, kayıtlar halinde yani bir dizi kültürel pratiklerle, kurumlara yerleşmiş ve yerleştirilmiştir".⁵ Çoğu düşünür tarafından, topluluğa ait olma, grubun ortak anıları, yaşantıları üzerinde bir uzlaşma yaratma, kolektif belleğ in bir özelliği olarak görülmektedir. Geçmişin nasıl bilineceği, hatırlanıp yorumlanacağı, o geçmişte birlikte oluşturmuş ve geçirmiş insanların birlikte inşa ettiği bir gerçekliktir. Paul Connerton'un belirttiği gibi, bir toplumsal düzende varlığını sürdüren kişilerin ortak anılarının bulunacağı, varsayılan, örtük bir kuraldır.⁶ Eğer kişilerin anıları toplumun geçmişi ve bu ortak anılardan farklılık gösteriyorsa, ortak deneyimleri ve ortak varsayımları bulunmaz. Bir anlamda ortak geçmişi paylaşmak, topluluğun üyesi olmayı kabul etmek ve o topluluğa ait kültür, kimlik, gelenekler ve inanışları özümsemekte yatar. Dolayısıyla, deneyimlerle ve varsayımlarla şekillenen ortak belleği de bu şekilde kabul etmek demektir. Çünkü bir toplumun üyesi olmak, ortak olarak paylaşılan değerleri de paylaşmak anlamına gelmektedir.

¹ Halbwachs, 1992, s. 33. ² A.g.y.

³ Draaisma, 2007, s. 101–102.

⁵ Schudson, 1997, s. 346.

⁴ Halbwachs, 1992, s. 22.

⁶ Connerton, 1999, s. 10.

Kolektif bellek, bir topluluğa mensup kişilerin ortak paylaşımı, geçmişi ve bugünlerini de etkileyen şekillendiren, devingen bir olgudur. Pierre Nora'nın deyişiyle; "Bellek her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla, bellek anımsama ve unutmaya diyalektikliğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı duyarlı, uzun belirsizliklere, ani dirilmelere elverişlidir ve devamlı bir gelişim halindedir".⁷ Toplumsal bellek, kişisel anıları ve bireysel belleği de kapsayan geniş bir alandır. Bu durum, kişisel hatırlamanın bile toplumsal bir çerçeve içerisinde yer alması nedeniyle toplumsal belleğin tüm bellek biçimlerini kapsadığı görüşünü de destekler. Connerton'un da ifade ettiği gibi, hatırlama eylemi her ne denli kişisel olursa olsun, başka birçok kimsenin de sahip olduğu düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur.⁸ Bu düşünce kümesi ise kişiler, yerler, tarihler, sözcükler üzerinden, yani bir parçası olduğumuz veya dahil olduğumuz toplumun maddi ve manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleşir.

Bu anlamda bakıldığında, paylaşılan belleğin toplu iletişim alanlarıyla yaygınlaştırıldığını, geliştirildiğini ve yeniden birleştiğini varsaydığımız bu çalışma, belirli bir mahallede yer alan tarihsel kültürel bir yapı ile ilişkilendirilmiş, ancak salt bu yapı ile sınırlandırılmamış bir toplumsal hatırlama süreci uygulanmasını sorgular. Bu metnin özel olarak ele aldığı Hafıza Kutusu projesi, kent ölçeğinde kurgulanmış olmasına karşın Güzelyalı Mahallesi ölçeğinde özelleşmiş olup, mahalle sakinlerinin anılarını kolektif düzlemde paylaşabilecekleri interaktif bir arayüz üzerinden sosyal bir platform sunar. Dolayısıyla, bu anıları kamuya açık ve toplumsal hale getirerek ortaya çıkarma şekli, bu çalışmanın temel noktasıdır.

Kolektif belleğin kaydında katkı sağlayan araştırmaların başında ise sözlü tarih çalışmaları yer alır. Sözlük anlamına bakıldığında sözlü tarih, "olayların, durumların veya gelişmelerin yaşayanlardan dinleyenlere aktarılması yoluyla oluşturulan bir tarih bilgisidir".⁹ Özellikle tarihsel belgelerin yetersiz olduğu konularda tarihsel bilgi üreten sözlü tarih araştırmaları, ses/görüntü arşivi oluşturma ve kullanılabilirliği arttırmaya yönelik ağırlık vermektedir.¹⁰ Bu çalışma da, Güzelyalı Kültür Merkezi'nin tarihsel dönüşüm sürecini aktaran verilerin yetersizliği nedeniyle sözlü tarih çalışmalarını araştırmacının odağına koyar. Hafıza Kutusu projesi ile kaydedilen ses ve görüntü kayıtlarını Güzelyalı Mahalle sakinleriyle paylaşarak kolektif belleği görünür kılar, edinilen tarih bilgisini durağan ve salt depolanan bir veritabanından çıkarıp daha aktif bir anlayışla yansıtır, ve katılımcı bir anlayışla yeni tarihsel bilgilere ulaşmanın önünü açar.

Çalışmanın 'Yer'i

İzmir'de bulunan Güzelyalı Mahallesi, kentin merkez semti olan Konak'ta yer alması ve farklı sosyo-ekonomik geçmişlerden gelen köklü bir topluluğa sahip olması sebebiyle pilot çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu köklü geçmişin bir ürünü olarak ortaya çıkan mahalle derneği¹¹ üzerinden ise, mahallelilerin yaşadıkları çevre için aktif bir biçimde örgütlendikleri gözlemlenmiştir.¹² Bu örgütlenmenin mekânsal karşılıklarından birisi günümüzde Güzelyalı Kültür Merkezi'dir. Bu anlamda çalışma, İzmir kentinde mahalleli teşvikiyle ilk Kültür Merkezi olarak hayata geçen ve günümüzde Güzelyalı Kültür Merkezi olarak işlev gören eski As Sineması üzerinden gelişmektedir. Özellikle de, bellekteki kültürel ve mekânsal kesitlere odaklanarak geliştirilen bu çalışma, hem bireysel bellek hem de mahalle özetindeki kolektif bellek kapsamında bulgular sunmaktadır. Mahallenin kültürel hayatına dair geçmişi, mahallenin kült mekânlarındaki anılardan geçmektedir. Bu mekânlardan birisi olarak seçilen As Sineması'na dair edinilen bulgular, sözlü tarih çalışması kapsamında yapılan röportajlar sonucu edinilmiştir.

Tarihi As Sineması

1950'lerde başlayan kültürel deneyimlerin açık, yarı açık ve kapalı sinemalar üzerinden kıyı boyunca ve iç kesimlerde kente yayıldığı yıllarda, As Sineması İzmir Güzelyalı'da ilk kapalı sinema olarak faaliyetlerine özel bir girişim ile başladı. Özellikle de Yeşilçam'ın meşhur olduğu dönemlere gelindiğinde – gazozların ve ahşap iskemlelerin dönemi olarak anılır o zamanlar – hem yerli hem yabancı filmlerin hemen hemen her akşam arka arkaya gösterilmesiyle mahallelinin sıkça rabet ettiği bir yer olarak bilinir As Sineması.¹³

70'lerin ortalarından itibaren, gerek sinema sektöründe yaşanan ekonomik kriz ve televizyonun evlere girmesiyle, gerekse takip eden yıllarda gerçekleşen kentsel dönüşümler sırasında yapıların yıkılmasıyla bu tür sinemalara rabetin azaldığı, dolayısıyla birçoklarının kültürel vasfını yitirdiği düzende,¹⁴ As Sineması esas özelliğini yitirmesine rağmen atılığa yüz tutmayarak mahalleliye kültürel aktiviteler ve sanat eğitimleri aracılığıyla ev sahipliği yapmaya devam etti. Dönüşüm aşamasında elbette ki Belediye'nin desteği

¹¹ 2006 yılında mahalleli tarafından oluşturulan Güzelyalı Göztepe Güzelleştirme Platformu, günümüzde Güzelyalı Kültür Sanat Derneği adı altında mahalle için çalışmalarını sürdürmektedir.

¹² Doğu, Yatağan ve Özmen, 2014; Gözlemlerimiz, aynı mahallede 2014 yılında mahalle sakinleriyle gerçekleştirmiş olduğumuz Mahalle(m) projesi sonucunda edindiğimiz bulgulara dayanmaktadır.

¹³ Güneş Kiper, Röportaj, 2016.

¹⁴ <http://www.yeniasir.com.tr/kenthaberleri/2017/01/17/sinema-degil-hali-saha>; İzmir'in Konak semtimden yer alan tarihi Köşk Sineması bu duruma örnek teşkil etmektedir. 90'lara gelinde sinema yapısı yıkılmış ve aynı parselde, aynı isim altında apartman olarak inşa edilmiştir. Yine İzmir Basmane'de Gazi Bulvarı üzerinde bulunan Yıldız Sineması, yapı çeperleri korunarak tadilatla maruz kalmış ve Yıldız Kapalı Futbol Sahası olarak fiziki varlığını sürdürmektedir.

⁷ Nora, 2006, s. 19.

⁸ Connerton, 1999, s. 60.

⁹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5958f37651f866.78906226

¹⁰ <http://www.sozlutarikh.org.tr/sozlutarikhmenu/4>

vardı, fakat süreçte mekânın aktif olarak yaşanır kılınması mahallelilerin talepleri doğrultusunda gerçekleşti.¹⁵ “As demek, bizim için birlik demek” diyor 42 yıldır mahalle sakinlerinden olan Sabri Özazar; adından da anlaşıldığı üzere As’ı esas yapan bu köklü birlikteliklerin zamana yayılan sürdürülebilirliği.

Kültürel İşlevin Dönüşümü

1986 yılında Belediye’nin sinema yapısını kiralamasıyla, Güzelyalı Kültür Merkezi adı altında Konak ilçesinde ilk semt kültür merkezi hayata geçti. Tek bir sahneye yer veren, üstte bir balkona sahip sinemadan bozma, eski afişlerin hala asılı kaldığı küçük ama sıcak ahşap kaplı salonda, tüm mekânsal yetersizliklere rağmen sinema dışındaki faaliyetler burada hayat bulmaya devam etti. Artık sahne, salt filmlerin gösterildiği bir mekân olmaktan çıkıp, balkonuna masaların atıldığı seramik ve diğer el işi derslerine yer veren, sahnenin kendisinin de bale derslerine açıldığı, sene sonu müsamerelerinin, yarı amatör etkinliklerin ve tiyatro oyunlarının düzenlendiği bir ortamdı.¹⁶ Viran, sinema için tasarlandığından ışık almayan binada, içeride güvercinlerin uçtuğu, kalorifer kazan dairesine giden koridorun bölünerek keman ve kırkyama kurslarına yer verildiği ve hatta özveri ve beceri ile başarılı sergilerin tüm mekânsal yetersizliklere rağmen yapıldığı yapıda mekân etkinliklere değil, etkinlikler mekâna yıllarca entegre oldu. Mahallenin köklü sakinlerinden Sabri Özazar’ın sözleri bunu doğrulamakta:

“Halk birşeyler istiyor, çocuğuna bale dersleri aldırıyor istiyor o devirde [burada bahsi geçen erken 80’ler]. O zaman opera başlamış, oyunlar başlamış, sinema yerine televizyonda birçok görüntü alıyorsunuz... İnsanlar benim çocuğum da öğrensin diyorlar. Yine okullarda bir takım temsiller başlamış, sergileyecek yer yok. Buranın salonunu istiyorlar kullanmak, o devirde. Mevsim sonları okulların gösterileri için başlanıyor burası talep edilmeye. Bu olunca, belediyenin desteği ve halkın isteğiyle buradaki sahneyi ahşap borularla donatıp çocukların bale derslerine başlamasını sağladık. Bu, başlangıcımız oldu.”

90’ların başında kültür merkezine 180 kişi kayıtlıyken, bu sayı günümüzde 1800 kişiye çıktı. Genişleyen aktiviteler içeriği, sıklığı ve de kullanıcı sayısının artmasıyla, yapı aktivitelere yetersiz kaldı ve 2003 yılına kadar eski As yapısında devam eden kültürel faaliyetler, yapının yıkılması ve bitişindeki arsanın da Belediye tarafından satın alınmasıyla büyüdü. 2006 yılında sinemadan değiştirilerek ve arsası genişletilerek bir kültür mekânı haline gelen yapıda, artık kurslar mekânlara entegre olmaktan çıkmış, ve mekân kurslara göre kurgulanmış oldu (Şekil 1).¹⁷

Mekânı Hatırla(t)mak

Bu deneysel proje bir kamusal bellek enstalasyonunu

Şekil 1. Eski Yapıdaki Kültürel Dönüşüm Süreci.

anlatır. Daniel N. Stern’in de çalışmalarında belirttiği gibi burada geçmiş sahnenin başrolünü alır ve diğer tüm katılımcıların (sahne ve sahne dışında) oyuncu oldukları kolektif belleğin eylemi ve izleri aranmaktadır.¹⁸

Yukarıda kısaca değinilen geçmiş ilk bakışta çok da etkileyici görünmese de mekânın hafızası, o mekânın en aktif kullanıcıları, aynı zamanda mahalle sakinleri üzerinden okunduğunda bir hayli önem arz etmektedir. Dönüşüm sürecinin kullanıcı insiyatifiyle başlaması ve yukarıdan-aşağının aksine aşağıdan-yukarı seyreden bir işleyiş yapısının oluşu, araştırmanın bu spesifik kültür merkezi bünyesinde şekillenmesinde bir mesnet noktası oluşturmaktadır.

Günümüzde, İzmir özelinde kültür mekânlarının yoğunlukla evlendirme salonları olarak faaliyet verdikleri, kent sakinlerinin ikamet ettikleri mahallelerde bulunan bu mekânlardan çoğunlukla bir haber olduğu, bilinseler dahi uğranılmadıkları bir gerçektir. Yaptığımız ilk araştırmalara göre, İzmir genelinde diğer küçük ölçekli yapıda kurgulanan ve sayısı yüzü aşkın merkez mevcuttur. Semt evleri, kültür evleri, gençlik merkezleri, kurs merkezleri ve kültür merkezleri olarak anılan bu mekânlar, çoğunlukla belediyelere bağlı olmakla beraber nadiren de olsa özel girişimlere tabilerdir. Tüm bu mekânlardan Güzelyalı Kültür Merkezini ayrı kılan ise, mekânın ve mekânda yer alan faaliyetlerin mahalleli odaklı yani mahalle sakinleri için olmasının ötesinde mahalleliler ile birlikte etkinlik içeriğinin ve hatta etkinlik işleyişinin gerçekleşmesidir:

“Belediyelerin henüz kurs açmadıkları dönemde, bu merkezde genç ve yetişkinler ile kurslar düzenlendi. Güzelyalı Şenliği istedik Belediye’den. O zamanlar Alsancak’ta yapıyordu. Biz de isteriz dedik. 7 sene üst üste şenlik yapıldı. İşte Kültür Merkezi’nde yetişen talebelerin, çalışanla-

¹⁵ Güven Yağtu, Röportaj, 2016. ¹⁶ Salim Çetin, Röportaj, 2016. ¹⁷ A.g.y.

¹⁸ Daniel N. Stern. (2004). The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life, W.W. Norton & Company, New York, s. 33.

rın adım adım yürümeleleriyle oldu.” (Güven Yağtu, 32 yıldır mahalle sakini)

“Bir hocanın özverisiyle ve kendi ailemizden getirdiğimiz piyanoyla burada piyano dersleri vermeye başladık. İşte burada yetişen insanların gayretleriyle oldu tüm bunlar.” (Sabri Özazar, 42 yıldır mahalle sakini)

“Özel ders almak o günkü şartlarda daha zor. 70’lerde konservatuarların açılmasıyla orada yetişen gençler buraya gelip eğitim vermeye başladılar. Onların da buraya gelip teşvik edilmesi de velilerin istekleri dinlendiği için. Bunlar büyük adımlar oldu.” (Salim Çetin, Konak Belediyesi Kültür Müdürü, aynı zamanda Güzelyalı Kültür Merkezi’ne atanmış ilk müdür)

“Öte yandan, Belediyenin halka sorarak projeyi ele almaları, bişi şevklendirmişti. Talep de yoğun olduğu için Belediye de üzerinde bir baskı görüyor ve yapmak durumunda kalıyordu.” (Güven Yağtu, 32 yıldır mahalle sakini)

25 yıla uzanan işleyiş sürecinde, yapının yenilenme öncesi ve sonrasına bakıldığında, kültür merkezinin kendi topluluğunu oluşturmuş olduğu anlaşılmaktadır:

“Geçmişte buraya çocuklarını getiren aileler, bugün buraya torunlarını getirmekteler.” (Güneş Kiper, 37 yıldır mahalle sakini)

Yalnızca etkinlikler süresince aktif olmayan bu mekânın, aynı zamanda gündelik buluşmaları da barındırdığı mahallede yapılan sözlü tarih çalışmaları sırasında gözlemlenmiştir. Yönetim birimlerinin, kurslar için ayrılmış olan odaların, tiyatro ve müzik performanslarının sergilendiği büyük salon haricinde, gerek ana girişin açıldığı fuayede yer alan oturma grupları, gerekse bir üst katta yer alan ve her gün özellikle de emeklilerin gazete haberlerine göz atmak için uğradıkları okuma odası bunu göstermektedir (Şekil 2).

Mobil Bir Araç Olarak Geleceğe Taşınan Kentsel Bellek

Şimdiye kadar değinilen, sözlü tarih çalışmaları sonucu toplanan hikâyeler ve edindiğimiz çıkarımlardır. Araştırmanın ön süreci olan bu aşamanın akabinde süreci deneyimlemiş 13 kişi ile yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda toplanan hikâyeler yeniden tasnif edilerek (1) Güzelyalı mahalle hayatı, (2) As Sineması, (3) As Sineması’nın atıl kalma süreci, (4) kültürel faaliyetlerin tabandan gelmesi, (5) faaliyetlerin hayat bulmasıyla yapının mekânsal ve fiziksel olarak yetersiz kalması, (6) kültür merkezinin yeniden inşası ve bugünü, (7) şu anki faaliyetler olmak üzere belirli temalar altında organize edilmiştir. Yeniden birleştirilen bu hikâyeler, Kültür Merkezi’nin cephe verdiği Fuat Avni Parkı’nda mahalle sakinlerine sunulmuştur. Hikâyenin geçtiği mekânın içerisinde gösterimin aksine, kamusal alanda düzenlenen gösterimdeki amaç, daha çok insana ulaşarak onları bilgilendirmek ve aynı zamanda belirtilen temalara ilişkin gönüllü olanlardan anlatılarını toplamaktır (Şekil 3a-d).

Şekil 2. Güzelyalı Kültür Merkezi’nin Güncel Hali.

Yeniden tasnif edilen hikâyelerin film formatında gösterimi ve eş zamanlı devam eden kayıt süreci OSB levhalarla örgülenen, içerisinde maksimum 3 yetişkinin eş zamanlı bulunabileceği, ‘Hafıza Kutusu’ olarak adlandırdığımız ahşap bir sistem aracılığıyla gerçekleşmiştir. Mobil bir enstalasyon olarak da nitelendirilebilecek sistem içerisinde, sözlü tarih çalışması sonucunda oluşan video, projeksiyonla yansıtılırken, aynı sistemin dış çeperleri de eş zamanlı yönlendirilen ses ve/veya video kaydı için fon oluşturmaktadır. Kutunun yerleştiği parkın sesleri arasından kutuya yaklaşan ziyaretçi, kutunun içine girdiğinde bir anda geçmişin seslerini duymaya başlar. As Sineması ile ilgili anılarla başlayan videodaki anlatıcılar ziyaretçilere yukarıda bahsi geçen temalar üzerinden dönüşüm sürecine vurgu yaparlar (Şekil 4a, b).

Projede deneysel olan durum, önce kayıt altına alınan sonraysa yeniden kompozite edilen bu hikâyelerin sadece mekânın belleği üzerine bilginin aktarıldığı bir video-arşiv olarak pasif kalmaması, aynı zamanda bilginin toplandığı materyal belleği daha da genişletmesi ve var olan belleğe eklenerek katılımcı dönüşüm sürecini görünür kılmasıdır.

Yaygınlığı giderek artan hikâye toplayıcılığı ile hikâye anlatıcılığı ve bu hikâyelerin kamuya açık hale getirilmesi günümüzde popüler hale gelmiştir. Çoğunlukla dijital ortamda yaygınlık gösteren bu çalışmalar, sözlü anlatıların kamusal kullanımı olarak nitelendirilebilir. Amerika’da 2003’ten bu yana devam eden ve projeye aynı ada sahip kar amacı gütmeyen kuruluş StoryCorps (Hikâye Topluluğu) ile 2010’da başlayan Humans of New York (New York’un İnsanları) blogu örnek olarak verilebilir.¹⁹ Teknolojinin de yardımı ile nitel araştırmanın sözlü tarih çalış-

¹⁹ Storycorps, Dave Isay adındaki bir radyocu tarafından başlatılmış ve günümüze kadar yaklaşık 50.000 video kaydı yapılmıştır. İşleyiş şu şekildedir: kentin farklı yerlerinde konumlanan, mobil araç ya da geçici süreyle kurulan küçük mekâna iki kişinin katılması ve hikâyelerinin ses kaydı altına anlatılmasından ibarettir. Yapılan kaydın bir CD kopyası katılan kişiye sunulurken, diğer ses kopyası ise Storycorps’a aittir.

Şekil 3. (a-d) Sözlü Tarih Çalışması Esnasındaki Çekimden Kareler.

Şekil 4. (a, b) Hafıza Kutusundan Görüntüler.

malarında yeni bir boyuta evrildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda bahsi geçen StoryCorps projesi sözlü anlatıların kamusal kullanımının provokatif ve çağdaş bir örneği olarak takdir görmektedir. Ulusal Radyo'da Dave Isay tarafından geliştirilen proje her ne kadar başlangıçta sabah araba yolculuklarına eşlik eden hikâyeler olarak başlasa da StoryCorps fenomeni bir radyo programının ötesine geçmiş, mobil araçlar ile Amerika'nın farklı kentlerinde toplanan hikâyeler Kongre Kütüphanesinde arşivlen-

meye başlanmış ve bugün 21. yüzyılda sözlü hikâyelerin kamusal kullanım potansiyelini açığa çıkararak sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yaklaşım kazandırmıştır.²⁰

Bu bağlamda StoryCorps bir ilk değildir. Bireyin kendi hakkında kamuya açık biçimde hikâye anlatması son çeyrek asır boyunca bir toplumsal fenomen haline gelmiştir. 1970'lerden bu yana Batılı toplumun eş zamanlı demokra-

²⁰ Abelmann, Davis, Finnegan, Miller, 2009.

tikleşmesi ve neoliberalizasyonu sonucu otobiyografik, çoğunlukla itiraf içeren halk hikâyeciliğinin nasıl ortaya çıktığı StoryCorps ile daha iyi gözlemlenmektedir. Alexander Freund sıklıkla kendisini sözlü tarihe hizalandıran hikâye anlatımı fenomenini rekabetçi bireyciliğin neoliberal değerlerini güçlendirmesi ve kamu söylemini depolitize etmesi nedeniyle eleştirerek sözlü tarihçileri öykü anlatımını sözlü tarihin epistemolojik, metodolojik, ahlaki ve siyasi amaçlarını sık sık aşan bir toplumsal fenomen olarak araştırmaları gerektiğini söyler.²¹

Humans of New York (HONY) projesinin işleyişi ise StoryCorps projesinden farklıdır. Proje sahibi Brandon Stanton, röportaj yaptığı kişilerin hikâyelerini dinlerken onları fotoğraflamakta ve anlatıların ufak metinlerini görselle birlikte web sitesinde yayınlamaktadır. 2017 itibarıyla Facebook üzerinde 18 milyona yakın takipçi ile giderek popülerleşmiş HONY, hikâyeleri farklı coğrafya ve içeriklere göre gruplandırarak büyük veri (big data) içinde tasnif etmekte ve görünür kılmaktadır.²²

Bu tür girişimler popüler olmaları, bireyi ön plana çıkararak, kamu söylemini geri plana atmaları ve toplum açısından çoğunlukla dönüştürücü olamamaları nedeniyle Freund gibi birçok sözlü tarihçi tarafından sorgulanmaktadır. Bununla birlikte bu projeler, doğrudan kent belleğiyle ilişkili olmayıp, bireysel düzeydeki anlatılarda kalmışlardır. Spesifik bir yeri hedef almayan, dolayısıyla mekân üzerinden birebir bellek okuması yapmayan bu girişimler, yapıllı çevreye referans verme kaygısı taşımamaktadırlar. Yine de bahsi geçen her iki proje de, gerek anlatıların ses kaydıyla dinlenebilir kılınması gerekse fotoğraflarla buluşmasıyla, sözlü tarih çalışmalarının önünü açan ve bu çalışmaları farklı tekniklerle deneyen başarılı girişimlerdir (Şekil 5 ve 6).

Hafıza Kutusu bu noktada bu çalışmalardan farklılaşmaktadır. Hafıza Kutusu bilgiyi toplama, tasnif etme ve kamusal kullanım için görünür kılma açısından yenilikçi yöntemler arayarak bu iki projeden öğrenmeye çalışırken, yer ile ilişki kurma çabası ile kente referans vererek bu projelerden ayrılmaktadır.

Kentte yer alan bir kültür mekânının salt dönüşüm sürecinin pasif okuması yerine, bu sürecin arkasında yatan mahalleli inisiyatifini görünür kılmakta ve aynı zamanda kurgulanan fiziksel ara yüz ile de sözlü tarih çalışmalarında çoğunlukla insanlara erişmenin zor ve sınırlı olduğu durumu kırmaktadır. Haliyle bu arayüz, sadece bir bellek deposu olarak kalmamış, aksine insanların merakını ve ilgisini uyandıran bir odak noktası olmuştur. Kutunun kamusal alanda varlığını sürdürmesi ve varlığını sürdürdüğü süreçte hikâyeleri yalnızca dağıtmakla kalmayıp aynı zamanda hikâye toplamaya devam etmeyi hedeflemesi projenin sürekliliği açısından önemlidir.

Şekil 5. Storycorps Aracından Bir Görüntü.

(1/5) "My father was a platoon sergeant in the Pennsylvania National Guard. But nobody ever thought I'd join the military. I was too sensitive. I was into painting and illustration and theater. Plus I was a total goofball. I barely finished high school. I didn't have any direction. I got fired from TCBY for giving out too much ice cream. You're supposed to scoop a certain amount every time and I was just scooping all I could. So nobody thought I'd join the military. But one day I walked into our living room and there was a kid sitting on our couch. My father was giving him advice about joining the military. This kid was a grade below me, and I barely knew him, but my father's hand was on his shoulder. And I suddenly felt this territorial feeling. Like he had a connection with my dad that should have been mine. And I wanted that too. So I decided to enlist."

Şekil 6. Humans Of New York Projesinden Bir Kare.

Sonuç

Kent yaşayan bir varlıktır, dolayısıyla kenti yalnızca fiziksel katmanlar üzerinden değil, sosyal katmanları da dahil ederek okumak doğru olacaktır. Bu katmanlar kendi içlerinde ne kadar tutarlı ve süreklirse kolektif belleğin de paralel ve orantılı bir şekilde sürekliliğinden bahsetmek mümkün olacaktır.²³ Ancak zaman içerisinde bu katmanlarda kırılmalar olabilir, olmaktadır da. Özellikle Türkiye'deki kentlerde son yıllarda 'kentsel dönüşüm' adı altında gerçekleşen yapıllı çevrenin sürekli değişimi ve bu değişimin

²¹ Freund, 2015.

²² <<http://www.humansofnewyork.com/>>

²³ Rossi, 2006.

gündelik hayatta görünür hale gelmesi bir gerçektir. Bu noktada kent belleği daha da önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, ilk bakıldığında standart bir sözlü tarih çalışması olarak okunabilir. Fakat, araştırmayı iki durum farklı kılar. Proje ile amaçlanan şeylerden ilki mahallenin geçmişinde önem arz eden katılımcı bir süreci bize sunan sinemanın kültür merkezine dönüşüm hikâyesinin açığa çıkarılması ve Güzelyalı Kültür Merkezi'nin bellekteki yeriyle diğer kültür mekânlarından farklılaşmasıdır. Bu hikâyelerin kaybolmaması kent hafızası için çok önemlidir. İkincisi ise araştırmanın sözlü tarih çalışmalarında yeni bir araçla, yöntem açısından özgünlük aramasıdır.

Sonuç olarak, sürece bakıldığında toplanan veriler ve derlenen bilgiler kısa süre de olsa görünür olmuş ve aynı zamanda bilginin toplanma sürecindeki sürekliliği deneyimlenmiştir. Mekânsal anlamda ise bu süreklilik her ne kadar büyük önem arz etse de, mekânın zaman içerisinde uğradığı fiziksel deformasyonlar, dönüşümlerle hala hatırlanıyor olması belleğin geçmişten bugüne bağlaç görevi görmesi - bir nevi zamansal bağlayıcı olmasından kaynaklıdır.

Not

Makalede adı geçen Hafıza Kutusu, Romanya'nın ikinci büyük kenti Cluj ve İzmir arasında geçen bir kültürel işbirliğinin ürünüdür. Proje, bu kentlerde bulunan iki kültürel mekâna dair anıları ve bu anıların kentsel yaşam için önemini ortaya koymaya odaklanır. Hafıza Kutusu, özellikle aşağıdan-yukarıya işleyen kültürel dönüşüm sürecini yansıtmak için yaşayanların anılarını toplamaya odaklanan projenin İzmir ayağıdır. TANDEM Turkey-EU Programı tarafından desteklenen Hafıza Kutusu, Connecting Comm(on)unities projesi altında gerçekleşmiş olup, ARTA in Dialog (Cluj) ve UrbanTank (İzmir) tarafından ortak geliştirilmiştir. Makalenin yazarları, projenin yürütücüleri ve UrbanTank oluşumunun kurucu ortaklarıdır.

Kaynaklar

Connerton, P. (1999) Toplumlar Nasıl Anımsar? (Çev: A. Şenel) İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Daniel N. Stern. (2004) The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life, New York, W.W. Norton & Company.

Doğu, T., Yatağan N., Özmen, G. (2014) "Bir Vaka Olarak Mahalle(m): Kent ve Kentli İlişisine Bir Bakış", Kentlerin Geleceği, Dünya Şehircilik Günü 38. Kolokiyumu, İstanbul.

Draaisma, D. (2007) Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi (Çev: G. Koca) İstanbul, Metis Yayınları.

Freund, A. (2015) "Under Storytelling's Spell? Oral History in a Neoliberal Age", Oral Hist Rev, 42 (1), s. 96-132.

Halbwachs, M. (1992) On Collective Memory, University of Chicago.

Abelmann, N., Davis, S., Finnegan, C., Miller, P. (2009) "What is StoryCorps, Anyway?", Oral Hist Rev, 36 (2), s. 255-260.

Nora, P. (2006) Hafıza Mekânları. (Çev: M. E. Özcan), Ankara, Dost Kitabevi.

Rossi, A. (2006) Şehrin Mimarisi, (Çev: N. Gürbilek), İstanbul, Kanat Yayınları.

Schudson, M. (2007) "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", Cogito. Bellek: Öncesiz, Sonrasız (50), s. 179-199.

İnternet Kaynakları

Choi, Amy S. (2015). The art of storytelling, according to the founders of StoryCorps and Humans of New York. <<http://ideas.ted.com/the-art-of-storytelling-according-to-the-founders-of-storycorps-and-humans-of-new-york/>> [Erişim tarihi 20 Temmuz 2015]

<<https://storycorps.org/>> [Erişim tarihi 20 Temmuz 2016]

<<http://www.humansofnewyork.com/>> [Erişim tarihi 20 Temmuz 2016]

<http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5958f37651f866.78906226> [Erişim tarihi 12 Haziran 2017]

<<http://www.sozlutarh.org.tr/sozlutarihmenu/4>> [Erişim tarihi 12 Haziran 2017]

<<http://www.yeniasir.com.tr/kenthaberleri/2017/01/17/sinema-degil-hali-saha>> [Erişim tarihi 18 Haziran 2017]

Derinlemesine Mülakatlar

Güneş Kiper, Röportaj (Video Kaydı), 7 Nisan 2016.

Salim Çetin, Röportaj (Video Kaydı), 18 Nisan 2016.

Sabri Özazar, Röportaj (Video Kaydı), 2 Şubat 2016.

Güven Yağtu, Röportaj (Video Kaydı), 7 Nisan 2016.